

Grzegorz Białuński

"Zur Wirtschaftsentwicklung von Passenheim im Ordensland und Herzogtum Preussen bis 1619", Georg Michels, Lüneburg 1988 : [recenzja]

Komunikaty Mazursko-Warmińskie nr 2, 187-190

1992

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

odpowiedniej koniunktury na określone produkty oraz sprzyjający układ geopolityczny. Nie ulega wątpliwości, że taki właśnie, a nie inny kształt gospodarki był uzależniony od wytworzonej struktury administracyjnej i własnościowej. Autor przytacza na to liczne dowody. Najwięcej miejsca poświęcił skarbowości Zakonu. Udokumentowane przykłady obrazują wyjątkowość gospodarki krzyżackiej od 1400 roku, w okresie jej szczytowego rozwoju.

Ważne zagadnienie zostało zaprezentowane przez Zenona Huberta Nowaka w artykule *Przedzamcze jako centrum gospodarcze Zakonu Krzyżackiego w Prusach*. Postawiona teza o szczególnej roli przedzamczy jako obiektów centralnych w gospodarce zakonnej została potwierdzona wieloma przykładami z państwa pruskiego Zakonu Krzyżackiego. Wskazuje na to chociażby usytuowanie i struktura zabudowy poszczególnych przedzamczy, która określa już samo przeznaczenie obiektów. Skupienie dużej liczby różnych warsztatów rzemieślniczych (np. snycerni, kuźni itp.) czy też licznych młynów oraz magazynów i spichrzy na tak stosunkowo niewielkim terenie czyniło z przedzamczy swoiste centra gospodarcze. Świadczy o tym także wielkość produkcji i przechowywanie poszczególnych artykułów właśnie na przedzamczach. Autor postawił wiele pytań, na które przyjdzie dopiero odpowiedzieć w dalszych badaniach, a zwłaszcza o relację między przedzamczem a miastem.

Ostatnim artykułem zamieszczonym w omawianym tomie jest artykuł Mariana Arszyńskiego *Budownictwo w systemie gospodarczym Zakonu Krzyżackiego w Prusach*. Autor, zajmując się krzyżackim budownictwem zamkowym, wskazuje na złożoność ówczesnego procesu budowlanego, w którym ważną rolę odgrywała organizacja i technika budowy, jak i transport oraz zaopatrzenie materiałowe. Jest oczywiste, że do jego prawidłowego funkcjonowania potrzebna była Zakonowi sprawna administracja, którą dysponował. Oprócz administracji — zdaniem Arszyńskiego — miały wpływ nań inne uwarunkowania, a mianowicie możliwości finansowe inwestycji. Nie należy jednak nadto przeceniać tego ostatniego czynnika w procesie budownictwa, ze względu na specyfikę powiązań gospodarczych, administracyjnych i społecznych w państwie krzyżackim i możliwość wykorzystania znacznej siły roboczej o charakterze „darmowym” z tytułu wykonywania określonych powinności przez miejscową ludność. Podkreślana przez Autora „prymitywność” form zabudowy XIII—XIV-wiecznej wynika niewątpliwie z przyjęcia perspektywy późniejszego okresu.

Jan Gancewski

Georg Michels, *Zur Wirtschaftsentwicklung von Passenheim im Ordensland und Herzogtum Preussen bis 1619*. Verlag Nordostdeutsches Kulturwerk, Lüneburg 1988, ss. 147.

Praca Georga Michelsa mówi o historii mazurskiego miasteczka Pasymia. Pierwsze publikacje dotyczące przeszłości poszczególnych miast mazurskich zaczęły powstawać już w XIX wieku¹. Każde z miast starało się mieć opisaną i wydaną swoją monografię, by poświadczyć starożytność i znaczenie w historii Mazur². Takiej kroniki doczekało się też miasteczko Pasym; jej twórcą był pastor ewangelicki Bernhard Wosien³. Prace te jednak nie miały większej wartości naukowej, podobnie jak wiele publikacji wydanych po II

1 Por. M. Toepfen, *Geschichte des Amtes und der Stadt Hohenstein*, Hohenstein 1859; J. Gregorovius, *Die Ordensstadt Neidenburg in Ostpreussen*, Marienwerder 1883; C. Beckherra, *Rastenburg historisch-topographisch dargestellt*, Rastenburg 1880.

2 Por. np. E. Trinckner, *Geschichte der Gemeinde Lötzen*, Lötzen 1912; J. Zachau, *Chronik Stadt Angerburg*, Angerburg 1921; E. Merks, *Geschichte der Stadt Willenberg*, Willenberg 1936.

3 B. Wosien, *Chronik der Stadt Passenheim*, maszynopis z około 1923 r. w zbiorach prof. J. Matyka; u G. Michelsa błędnie Louis(?) Wosien.

wojnie światowej, których liczba zdecydowanie wzrosła, ale wartość naukowa nadal pozostawała na drugim planie⁴. Także praca o powiecie szczycieńskim, na terenie którego leży Pasym, takich treści nie posiadała⁵. Pewnym wyjątkiem mogą być opracowania o Olsztynku i Działdowie⁶. Polskie opracowania poszczególnych miast były również bardzo zróżnicowane pod względem naukowym — od mniej udanych, np. Pisz, Giżycko⁷ — do bardziej, np. powiat Szczytno z historią Pasymia⁸. Pasym, poza wspomnianą pracą Wosiena, nie miał osobnej monografii. Dzieje miasta były ukazywane w cieniu innego ośrodka — Szczytna. Przykładem mogą być wspomniane publikacje o powiecie szczycieńskim (niemiecka i polska) oraz prace Hermanna Golluba⁹, Ewalda Saborowskiego¹⁰. W 1970 roku powstało opracowanie dotyczące Pasymia autorstwa Zofii Stopy i Mariana Stopy¹¹, nadal o wartości popularnonaukowej. Ciągłe więc brakowało monografii miasta, która posiadałaby odpowiedni warsztat naukowy i wyczerpywała dostępne źródła. Praca Michelsa otwiera być może nowy etap badań nad miastami, skupiając się na określonej dziedzinie życia miasteczka i ograniczonej chronologii. Warto w tym miejscu wspomnieć jeszcze cenną pracę Michaela Northa, dotyczącą gospodarki w powiecie ostródzkim i działdowskim w okresie Prus Książęcych¹², wyróżniającą się pewnym podobieństwem konstrukcyjnym do pracy Michelsa.

Opracowanie Georga Michelsa dotyczy rozwoju gospodarczego Pasymia w okresie krzyżackim i Prus Książęcych. Historycy zajmujący się działaniami gospodarki Mazur tego okresu uzyskali — dodajmy od razu — pozycję wartościową.

Praca obejmuje okres od lokacji miasta (1386 r.) do roku 1619, czyli pierwszego samodzielnego roku panowania brandenburskiej linii Hohenzollernów. Składa się z następujących części: przedmowy prof. Udo Arnolda, wstępu autora, opisu geografii terenu, zarysu rozwoju miasta, przeglądu poszczególnych dziedzin gospodarki miasta (rolnictwa, rzemiosła, młynarstwa, rybołówstwa, gospodarki leśnej, browarnictwa i sytuacji rynkowej), opisu sytuacji gospodarczej Pasymia na tle najbliższego regionu i możliwości jej rozwoju oraz podsumowania. Ponadto praca zawiera: wykaz miar, wag, 12 map oraz teksty źródłowe (12), a także wykaz użytych skrótów, przypisy, wykorzystane źródła i opracowania. Konstrukcja pracy jest więc czytelna i korzystna dla tak sformułowanego tematu.

Część dotycząca historii miasta jest dosyć ogólna, w niewielkim stopniu sięga tutaj Autor po źródła nie publikowane, opierając się na znanych źródłach drukowanych i opracowaniach niemieckich. Michels słusznie zauważa, że ludność wiejska zamieszkała wokół miasta mówiła po polsku i prusku; w XVI wieku uległa dalszej polonizacji, przykładowo w 1547 roku w Pasymiu kazania były po polsku. Sytuacja taka

4 Por. rec. T. Cieślaka, *Przegląd monografii powiatów Warmii i Mazur*, Rocznik Olsztyński, 1963, t. 5, ss. 369—374 oraz rec. A. Wakara, *Der Kreis Lötzen...*, Komunikaty Mazursko-Warmińskie, 1961, nr 4, ss. 618—623.

5 *Der Kreis Ortelsburg, nach einem Entwurf von V. von Poser*, bearb. von M. Meyhöfer, Würzburg 1957.

6 F. Gause, *Geschichte des Amtes und der Stadt Soldau*, Marburg-Lahn 1959; E. Hartmann, *Geschichte der Stadt Hohenstein in Ostpreussen*, Würzburg 1959; por. rec. T. Cieślaka, op. cit., s. 370—372.

7 Pisz. *Z dziejów miasta i powiatu*. Olsztyn 1970; A. Wakar, T. Willan, *Giżycko. Z dziejów miasta i powiatu*, Olsztyn 1966.

8 *Szczytno. Z dziejów miasta i powiatu*, Olsztyn 1962.

9 H. Gollub, *Der Kreis Ortelsburg zur Ordenszeit*, Prussia, 1926, z. 26, ss. 241—273; tenże, *Geschichte der Stadt Ortelsburg*, Ortelsburg 1926.

10 E. Saborowski, *Besiedlung und Nationalitätenverhältnisse des Hauptamtes Ortelsburg (zur Zeit der Herrschaft des Deutschordens)*, Masovia, 1925, Jg. 30, ss. 97—176.

11 Z. Stopa, M. Stopa, *Pasym i okolice*, Olsztyn 1970.

12 M. North, *Die Amtswirtschaften von Osterode und Soldau. Vergleichende Untersuchungen zur Wirtschaft im frühmodernen Stadt am Beispiel des Herzogtums Preussen in der zweiten Hälfte des 16. und in der ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts*, Berlin 1982.

trwała do XVIII wieku. Dziwi jednak, że Autor pominął zupełnie historyków polskich, szeroko zajmujących się tymi problemami¹³.

Kolejne części mówią o gospodarce i jej rozwoju na przestrzeni wieków. Rozdziały te oparte zostały na szerszej bazie źródeł, tzw. Ostpreussischen Folianten i Akten des Etatsministeriums, znajdujących się w Geheimen Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz w Berlinie-Dahlem. Autor omówił posiadłości ziemskie należące do miasta¹⁴, uprawę roli (głównie zboża) i hodowlę. Stan hodowli określił na podstawie listy podatkowej z 1540 roku i podatku o nazwie Nacht i Noes¹⁵. Nazwa tego podatku, płaconego od zwierząt, występuje w źródłach w XVI wieku (w latach 1538—1543; później w latach 1563—1565 już nie występuje). Wartość 1 Nacht równała się dwóm szylingom (Noes — 1/2 szylinga), a wiedząc, że np. koń lub krowa odpowiadała 1 Nacht czy świnia 1 Noes, można przybliżyć stan hodowli. Najwięcej osób było obciążonych od 2 do 8 Nacht, a najwyższy podatek miał zapłacić niejaki Ertmann — 44 szylingi (22 Nacht).

Autor omówił także rybołówstwo i gospodarkę drzewem. W przywileju lokacyjnym wielki mistrz poczynił dla miasta pewne ustępstwa, np. wolność połowu ryb, ale „zu ihrem Tische und nich zu verkaufen”. Z produkcji przemysłowej przybliżono zostało młynarstwo, browarnictwo i rzemiosło. Mielenie zboża, podobnie jak połów ryb, stanowiło regale zastrzeżone tylko dla Zakonu. Prócz młynów zbożowych (Getreidemühle) w mieście były jeszcze dwa typy młynów: młyn do mielenia kory dębowej (Lohmühle) oraz tartak (Schneidemühle). Rola piwa natomiast — jak zauważył Autor — nie ograniczała się do przyjemności jego picia, ale był to w zasadzie środek spożywczy. Warzyć piwo wolno było tylko w mieście, a karczmy z okolicy musiały je sprowadzać, nawet Szczytno. W II połowie XVI wieku źródła wymieniały następujących rzemieślników działających w Pasymiu: 2 rybaków, 7 kowali, 9 szewców, 2 rzeźników, 2 piekarzy, 3 krawców, 1 ceglarz, 3 murarzy, 3 stolarzy, 3 sukienników, 2 tokarzy, 2 młynarzy, 4 kramarzy, 1 garncarza, 1 bartnika (Jakub Biener — winny kościolowi 5 marek według dokumentu z 1586 r.), 1 cyrulika, 1 browarnika, 1 budowniczego (?), 1 postrzygacza płótna, 1 mydlarza, 2 kołodziejów, 1 cieślę, 1 bednarza i 1 kuśnierza.

Omawiając sytuację handlu, Michels zwrócił uwagę na położenie Pasymia na tranzytowych szlakach handlowych¹⁶. Reasumując Autor podkreślił, że ekonomiczne podstawy Pasymia nie były jednak zbyt szerokie i nie wypełniały wszystkich dziedzin gospodarki.

Następnie przedstawiony został rozwój wewnętrzny Pasymia po 1525 roku, zmiany administracyjne, wydarzenia dotyczące miasta. W dalszej części pracy Michels opisał sytuację gospodarczą Pasymia na tle najbliższego rejonu, rywalizację gospodarczą na przykładzie targów i handlu oraz walkę o browarnictwo. Najbardziej doniosły spór ze Szczytnem — „wiecznym rywalem” („der älteren Konkurentin”) — o wpływy administracyjne i gospodarcze w regionie. Już w 1549 roku przeniesiono targ z Pasymia do osady

13 Por. np. W. Kętrzyński, *O ludności polskiej w Prusach niegdyś krzyżackich*, Lwów 1882; H. Łowmiański, *Polityka ludnościowa zakonu niemieckiego w Prusach i na Pomorzu*, Gdańsk, Bydgoszcz, Szczecin 1947; M. Pollakówna, *Osadnictwo Warmii w okresie krzyżackim*, Poznań 1953; W. Chojnacki, *Osadnictwo polskie na Mazurach w XIII—XVIII w.*, w: *Szkice z dziejów Pomorza*, pod red. G. Labudy, t. 1, Warszawa 1958.

14 Przy lokacji posiadłości te liczyły 125 łanów (65 miejskich i 60 wiejskich), potem nastąpiło powiększenie tych posiadłości i w latach 1662—1663 Pasym posiadał 554 łany i 55 mórg ziemi, podczas gdy Szczytno tylko 54 łany i 45 mórg, zob. J. Skibiński, *Walki społeczne w miastach dziedzicznych Prus Książęcych w XVII i XVIII wieku*, Rocznik Olsztyński, 1972, t. 10, tabela ss. 230—231.

15 Noes to inaczej Oss, Viertel lub rzadziej Stück, Quartier, Haupt. Sama nazwa Noes jest bardzo rzadka, por. E. J. Guttzeit, *Von der »Nacht« und dem »Nachtgeld«*, w: *Natangen. Landschaft und Geschichte. Gesammelte Beiträge*, Marburg 1977, ss. 232—237.

16 Zwłaszcza przy szlaku z Królewca do Warszawy, por. W. Szulist, *Ważniejsze lądowe szlaki handlowo-komunikacyjne Warmii i Mazur w XVI—XVIII wieku*, Komunikaty Mazursko-Warmińskie, 1972, nr 2/3, ss. 297—318, było to jednak położenie mniej korzystne niż Szczytna; zob. Z. Stopa, M. Stopa, op. cit., s. 70.

pod zamkiem w Szczytnie (Lischke Ortelsburg). Ale po proteście mieszczan Albrecht nakazał wycofanie tej decyzji. Do prawdziwego sporu doszło jednak w początkach XVII wieku, kiedy Andreas Eulenburg zezwolił na handel, otwieranie kramnic, warzenie piwa i jego wyszynk oraz odbywanie targów i jarmarków w Szczytnie. Zagroziło to bardzo poważnie interesom Pasyimia. Doszło nawet do starcia zbrojnego między miejscowościami w okolicach Gromu i Jęcznika¹⁷. Dopiero w 1616 roku udało się mieszczanom z Pasyimia otrzymać obietnicę książęcą o ograniczeniu uprawnień Szczytna. W tym samym jednak roku Szczytno zostało „miasteczkiem”, czyli ośrodkiem typu miejskiego bez pełnych praw miejskich, co przy szybkim rozwoju ludnościowym i gospodarczym tego miasteczka, ponownie zagroziło Pasyimowi. Ten spór ze Szczytnem, choć niekorzystny dla Pasyimia — jak podkreślił Michels — nie oznaczał jego ruiny.

Pracę kończą podsumowania rozwoju miasta Pasyimia na tle rozwoju gospodarczego Prus Książęcych. Okres ten był stosunkowo korzystny dla wzrostu gospodarczego; okres następny przyniósł pewne jego zahamowanie, wywołane przez zarazy, wojny, najazd tatarski, szybki rozwój Szczytna.

Największą zaletą pracy jest wykorzystanie dość szerokiej bazy źródłowej, co pozwoliło Autorowi udokumentować rozwój gospodarczy Pasyimia do XVII wieku. Kolejną zaletą jest zamieszczenie wykazu miar i wag oraz 12 map z różnych okresów, ukazujących położenie geograficzne, komunikacyjne i administracyjne (jednak tylko 2 z nich są dziełem Autora — nr 8 i 9). Bardzo pomocne, zwłaszcza dla historyków w Polsce, mogą okazać się teksty źródłowe (12 dokumentów). Wśród nich np. przywilej lokacyjny Pasyimia z 1448 roku (oryginał z 1386 r. zaginął), lista podatku z 1540 roku, lista wizytacji kościelnej z roku 1579.

Wadą pracy jest zupełne pominięcie osiągnięć nauki polskiej¹⁸, by wymienić przykładowo brak prac Bronisława Geremka¹⁹, Janusza Małłki²⁰, Mariana Biskupa²¹, czy polskich syntez o Zakonie Krzyżackim i historii regionu²². Wypada to niekorzystnie m.in. na tle pracy Northa, gdzie nauka polska została w szerokim stopniu wykorzystana. Niewątpliwie należałoby też przejrzeć zasoby archiwów polskich, szczególnie w Olsztynie i Szczytnie.

Praca Georga Michelsa nie jest wybitnym osiągnięciem nauki (wspomniane braki w literaturze, pewna ogólnikowość sformułowań), ale z pewnością jest pozycją wartościową dla historyka zajmującego się gospodarką okresu krzyżackiego i Prus Książęcych na Mazurach, zwłaszcza historyka polskiego — uwzględnienie źródeł z Berlina, dobrze wykorzystana literatura niemiecka, temat opracowany prawidłowo, zamieszczenie tekstów źródłowych. Jak do tej pory powstało niewiele prac będących monografiami miejscowości mazurskich i posiadających wartość naukową, praca ta w części wypełnia te braki.

Grzegorz Białuński

17 Por. *Szczytno*, s. 197 oraz Z. Stopa, M. Stopa, op. cit., s. 70.

18 W bibliografii podanej przez Autora wymieniona została tylko praca A. Mączaka w języku niemieckim.

19 B. Geremek, *Ze studiów nad stosunkami gospodarczymi między miastem a wsią w Prusach Krzyżackich w I pow. XV w.*, *Przegląd Historyczny*, 1956, R. 47, z. 1, ss. 48—102, oraz tenże, *Problem siły roboczej w Prusach w pierwszej połowie XV w.*, *Przegląd Historyczny*, 1957, R. 48, z. 2, ss. 195—233.

20 J. Małek, *Ustawa o rządzie (Regimentsmottel) Prus Książęcych z roku 1542. Studium z dziejów przemian społecznych i politycznych w lennie pruskim*, Toruń 1967, zwłaszcza pierwszy rozdział pracy o gospodarce Prus Książęcych.

21 M. Biskup, *Rozwój sieci miast pruskich do drugiej połowy XVII w.*, *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*, 1980, nr 3, ss. 402—411.

22 Prócz wyżej wymienionych wspomnę następujące prace: *Historia Pomorza*, red. G. Labuda, Poznań 1969—1984; K. Górski, *Zakon Krzyżacki a powstanie państwa pruskiego*, Wrocław—Warszawa—Kra-ków—Gdańsk 1977; *Dzieje Warmii i Mazur w zarysie*, t. 1: *Od pradziejów do 1870 roku*, Warszawa 1981; M. Biskup, G. Labuda, *Dzieje zakonu krzyżackiego w Prusach. Gospodarka — Społeczeństwo — Państwo — Ideologia*, Gdańsk 1986.